

Un Imatge de la memoria

Sébastien Marot

► To cite this version:

Sébastien Marot. Un Imatge de la memoria. Carme Fiol Costa. Barcelona Periferia Cubista, Construir Barcelona, pp.147-161, 2005. hal-03506006

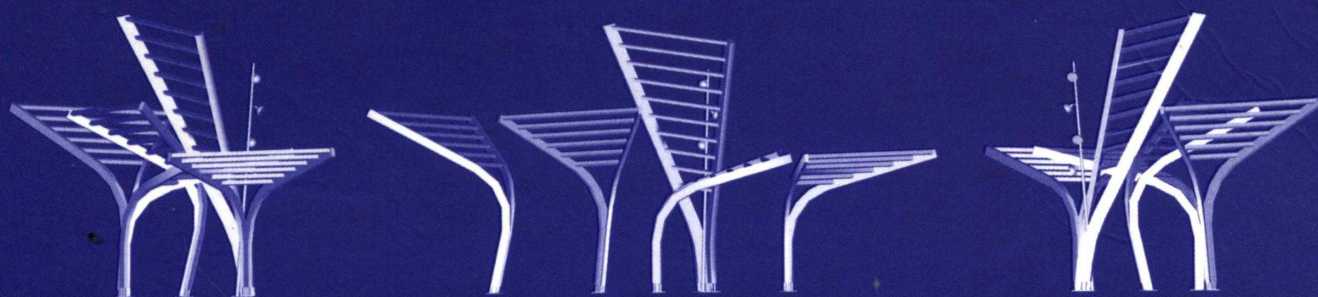
HAL Id: hal-03506006

<https://hal.science/hal-03506006>

Submitted on 11 Jan 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Barcelona perifèria cubista

Construir
Barcelona

Sumari

Presentació, Alcalde de Barcelona	11
Introducció. Perifèria nord-oest de Barcelona, <i>Carme Fiol Costa</i>	17
Districte contemporani	
Nou Barris 2003, <i>Sergio Belinchón</i>	30
L'organització de la complexitat urbana, <i>Pau de Solà-Morales</i>	93
Una imatge de la memòria, <i>Sébastien Marot</i>	147
Paisatges cubistes	
El Parc Central i la plaça Virrei Amat, <i>Andreu Arriola i Carme Fiol</i>	164
Nou Barris Central: un oasi d'un paisatge ferit, <i>Marc Treib</i>	207
Palmes i diapasos: de la plaça al parc, <i>Beat Marugg i Markus Bassler</i>	244
Urbanitat a la perifèria, <i>Robert Schäfer</i>	263
Col·laboracions	289

Una imatge de la memòria

Sébastien Marot

Disposo de ben pocs documents per recordar la nostra visita a Nou Barris el mes passat. Totes les fotografies que havíem fet amb la càmera digital, comprada el dia abans de marxar a París, van ser eliminades la setmana següent, amb un simple clic, en un centre comercial d'Avinyó per un venedor que, molt amablement, m'estava explicant com transferir les imatges de la càmera a l'ordinador. Sí que em queda alguna cosa: unes quantes reproduccions de plànols enviades per correu electrònic, imatges antigues de l'indret i els dos catàlegs publicats per la ciutat. Però dubto si les he de fer servir. Massa escassos, massa fràgils per donar suport a la meva memòria, aquests documents correrien el risc, al mateix temps, d'emascarar o desorientar les impressions que conservo d'aquest viatge. Com que no podria tornar a Barcelona fins

d'aquí a molt temps per verificar i esmenar aquestes distorsions, prefereixo basar-me en les meves impressions i fer-les servir per construir una petita imatge amb la memòria. Sens dubte, també serà fràgil i, potser, esbiaixada. I segurament serà molt superficial. No obstant això, no voldrà fer la impressió de ser forta i, per tant, si els seus colors són equivocats i la sintaxi trontolla, el meu lector sempre serà a temps de retocar-la, arreglar-la o, fins i tot, oblidar-la.

Com que parlem d'imatge, hi ha un cert matís focal i de punt de vista. A principis del mes d'agost, moment en què començo aquest text, torno a ser a París uns quants dies, després d'unes fantàstiques vacances d'un mes que he passat en tres "finisterres" francesos: un mas de l'Alta Provença, una plana

de la Lozère i una illa situada a l'extrem de la Bretanya. Ara retrobo aquesta terrible calor urbana que ja colpejava Europa a finals de juny i que m'ha acompanyat en la meua descoberta de Barcelona. Aquest sol abrusador que ens ha embriagat en tot moment em fa conservar l'ambient, la llum i la temperatura de la nostra visita de Nou Barris. Prop de les ciutats, és el terra el que comença a escalfar.

Suburbia

Com que, sobre aquesta visita, adopto retroactivament el punt de vista de vacances d'estiu del territori, és a dir, dels límits dins dels quals m'he anat a recrear, el primer que torno a veure són les altures en què ens vam enfilars, en segon terme, just rere la ciutat pròpiament

dita. Aquesta barreja de pols i males herbes on els edificis i les barraques suburbanes arriben a tocar de terrenys erms i de restes d'una agricultura de subsistència. Les joies desgastades dels voladissos i el contrapicat, la pastoral suburbana. Deu anys enrere, encara hauríem encès una cigarreta sobre un d'aquests talussos per gaudir d'aquesta pulsació cinematogràfica i fer-nos pujar al cap les connotacions, ja estàndard, d'aquests paisatges "ionquis" en què la literatura segueix el cinema. La calor que feia tremolar l'horitzó i la ciutat rere els pujols torrava les restes d'un abocador improvisat, perfumat de flors, des d'on se sentien, rere les cigales, els automòbils que fluïen per sobre d'un gran nus viari. La ciutat es menja el seu *saltus* a còpia de petits incendis. Jo no parlo català ni castellà, però trobo que el nom "Nou Barris" està carregat de ressonàncies en què es projecten, tots barrejats, els ingredients dels extraradis mediterranis: turons, garriga, serralades, restes de bancals agrícoles i de canals d'irrigació, antigues pastures ermes, afores mig rurals mig pastorals, edificis paràsits arnats al costat de vil·les decrepites i, aquí i allà, més o menys sols, els grans peixos pilots de la metròpoli, embarrancats al llarg de les noves infraestructures viàries. Una atmosfera plena d'expectatives i de "construcció", per usar un concepte que encara vacil·la entre el que és rural i el que és urbà.

El districte de Nou Barris ha crescut en aquest context, situat més enllà de l'Eixample, però on les preocupacions higienistes del segle XIX, instal·lant-hi l'asil de la Santa Creu i Sant Pau, van iniciar un dels processos d'urbanització dels afores tan típics del segle XX. Més enllà de la quadrícula plana i de

la racionalitat burgesa, hi ha les avançades de la ciutat arxipèlag, guiades per les grans construccions fora muralla, tot sovint hospitalàries, religioses, carceràries o militars. A Nou Barris, el primer i el principal peix pilot és aquesta nau gegantesca de bojos embarrancada des de fa més d'un segle en un escull agrícola que avui dia s'ha girat com un guant i s'ha convertit en el centre cívic i cultural d'un districte tot just adolescent.

Chess Game

Se'm desperta un sentiment abismal quan penso que aquests grans edificis amb patis, que havien estat dedicats a descartar i a retenir, i a concentrar la bogeria, avui dia són el lloc de trobada on es pensa sobre el futur del districte que els ha

anat envoltant i que els ha circums-crit. Jo hi anava pensant a mesura que avançàvem per sota de les arcades d'aquest gran claustre, que havia estat el cor administratiu de l'asil i que actualment és ple de discursos municipals. Avui dia, orfes de la gran nau terapèutica perfectament homogènia, solidària i simètrica, que elles havien guiat vers la marqueteria més erràtica de les parcel·les agrícoles, aquests dos grans patis, i també l'antiga capella de llargs amarratges, semblen unes desferres perdudes en la trama urbana estrictament ortogonal que ha anat eliminant els camps del voltant. Relíquies d'una màquina desmuntada, com Can Carreres o les restes d'aqüeducte que s'ha conservat una mica més avall, aquests "objectes de reacció poètica" permeten separar-se una mica

del teixit urbà i reorientar-se o trobar altres marques en aquest indret que facin esment a aquest decalatge espacial i temporal, igual que les cases antigues, reconvertides o no en edificis públics que són contigües al parc central. El nou centre de Nou Barris, la seva acrópolis si es vol, és aquesta alternança d'èpoques i d'edificis públics que té lloc quan es retroben els dos sistemes, i que tradueixen les posicions respectives del centre municipal (experimental), de la capella, de Ca l'Ensenya (reconvertida en centre cívic) i de l'impecable mercat de la Guineueta, casella estratègica del tauler d'escacs format per les torres residencials. Com qui no vol la cosa, i sense que ningú no hagi volgut posar-lo en escena especialment, sinó per sostracció, és la típica partida d'escacs entre política, religió, cultura i mercat que aquí es pot tornar a jugar discretament.

Deveu haver vist que no he tingut en compte l'edifici enorme del Fòrum Nord, tot i que és una peça decisiva que està molt a prop. Per ser sincer —remarca externa d'un visitant que no hi ha entrat—, em sembla que l'efecte de la seva implantació i de la seva arquitectura no s'ha aprofitat prou. Ubicant-se literalment seguint les traces i volum de l'ala destruïda de l'asil, aquesta caixa blanca immensa de tres naus contradiu la lògica d'individuallització que ha presidit el desmantellament de l'hospital i és un entrebanc per a aquest joc de lliscament, de decalatge i de desnivellament que Carme Fiol i Andreu Arriola han sàviament traslladat al sòl en concebre el parc. Tal com està, aquest gran edifici obstrueix i retarda el parc, en lloc d'acompanyar-lo. En els meus records, l'assimilo al pampallugueig que persisteix des-

prés d'un enlluernament, i penso en aquesta observació sorprenent de Frederick Law Olmsted, el creador de Central Park, que sempre m'ha fet reflexionar: Ben al contrari del metro novaiorquès, que és un vehicle d'allunyament de la ciutat i que, en aquest sentit, deia ell en substància, es pot considerar una prolongació del parc, el Museu Metropolità, que l'únic que fa és ocupar un solar immens, s'ha de considerar una intrusió lamentable. Em permeto fer aquest paral·lelisme no només a causa de la relació de cosins llunyans que suggereix el concepte de "Parc Central", sobre la qual parlaré més endavant, sinó perquè avui m'adono, retrospectivament, que la presència d'aquest gran edifici és el que m'ha impedit entendre de seguida el parc. De fet, fins que no n'hem resseguit el con-

torn completament i hem començat a passejar-nos pels desnivells distribuïts entre el mercat, Ca l'Ensenya, l'església i els edificis de l'asil, que he entès el conjunt de la partida i llavors, a peu pla, he entrat al parc. La imatge sense refinar d'aquesta capella separada del seu vaixell desmantellat, i que sembla que hagi estat mig digerida per un desplaçament del terreny, és el sèsam que aconsello als futurs visitants del parc. Amb el mateix swing que la torre de Pisa en una butxaca de Charlie Mingus.

Perquè tot el parc és en aquest lliscament, en aquesta basculació topogràfica que no s'ha aprofitat perquè el sòl deixi de ser el suport de l'arquitectura per convertir-se en el seu objecte i en la seva substància. Entrar al parc és entrar en aquesta inversió i recórrer un terri-

tori que, per sobre de tot, està definit pels moviments, les forces, els pendents i les inclinacions d'un sòl que es plega, s'estira, es forada i s'estria. La franca artificialitat d'aquesta depressió paisatgística evoca diversos imaginaris topogràfics: sembla que estiguem evolucionant cap a una triangulació digital simplificada d'un territori que hagi estat resseguida, deformada, doblada i subratllada per la paleta d'un pintor. Fa pensar en determinats quadres moderns, de Picasso a Klee, però també en reinterpretacions arquitectòniques de relleus naturals que podem trobar a Viollet-le-Duc o Bruno Taut o, fins i tot, en tots aquests glacis, més o menys fosos amb el paisatge, com testimonia la història de les fortificacions. En realitat, el Parc Central recorda una fortificació a l'inrevés, com si fos una mena de pedrera pública, totalment preparada i armada per resistir-se a ser digerida per allò que és pla. En gairebé 7 hectàrees, no hi ha cap mur ni cap paret vertical que interrompi, divideixi o compartimenti l'espai públic. Aquí, només hi ha pendents, plans oblics i triangulars, i participa en un esquematisme topogràfic amb unes línies clares que tenen tendència a corbar-se a mesura que ens allunyem de l'asil i que avancem en la cronologia del projecte.

Quarta dimensió

Darrere d'aquesta ambició d'extrapolar a l'escala d'un parc públic determinades sintaxis explorades per la pintura moderna de la primera meitat del segle xx, hi ha meditacions poètiques sobre la quarta dimensió que intenten,

segons que em sembla, tornar-se a fer un camí a la ciutat i en l'urbanisme. Sens dubte, seria simplista, o pedant, descriure els glacis geomètrics del parc com a projeccions de volums hiperpolièdrics en un espai tridimensional, i tot i així en aquest cas la metàfora té un valor determinat: com si el parc central, pel fet de multiplicar els punts d'escapada, les arestes i les xarneres - sense allunyar-se d'una certa abstracció - fos una mena de màquina que pogués viatjar pels volums del palimpsest i de l'hipertext suburbà. Els costats oblics del parc suggereixen, solquen, connoten i projecten volums de paisatge que poden ser definits i habitats, i en els quals s'hi projecten simultàniament i "sense anul·lar-se recíprocament", els imaginaris de l'infant que juga, de l'adolescent que patina, de l'em-

pleat que esmorza i del jubilat que medita des de la seva finestra.

Cal remarcar que l'abstracció del Parc Central actua, sobretot, a nivell programàtic: si bé els materials que defineixen les superfícies d'aquests diferents glacis (gespa, plantacions, formigó, ceràmica, estanys) ajuden a distingir parts diferents, més o menys favorables a determinades activitats o a la propagació de determinades longituds d'ona, aquestes distincions no han estat imposades a priori. Totes les delimitacions són bàsicament virtuals, i queden a disposició de la imaginació dels usuaris o dels visitants. Pel fet de plegar una superfície, més que no pas marcar-hi zones mitjançant barreres o filtres, s'aconsegueix diferenciar allò que és divers al mateix temps que es conserva una continuïtat que

fomenta la lliure apropiació. Les arestes són punts d'unió, els espais s'encavalquen, llisquen els uns dins dels altres, i totes les línies d'escapada, que són al mateix temps lògiques i contradictòries, reactiven la percepció i la "imaginació topogràfica" d'aquells que sovint visiten el parc, ja que estimulen tot tipus de projeccions. Sens dubte, caldrà sostenir i verificar aquestes consideracions relativament teòriques observant l'ús que es faci del parc i, també, per mitjà de la descripció de les apropiacions o de les interpretacions a què donaran lloc efectivament les diferents zones. Diguem, doncs, simplement, que hi ha preocupacions, plàstiques i funcionals a la vegada, que em sembla que situen l'ambició del projecte, els objectius que ell mateix es marca...

Si faig referència a aquesta idea de la quarta dimensió, provocada per determinades referències plàstiques manifestes en el disseny del parc, és perquè en aquest cas reflecteix una sèrie de problemes que són molt específics de l'arquitectura del paisatge i de l'urbanisme contemporanis.

El parc no és només allò que rep el nom d'espai públic, destinat a acollir un nombre determinat d'activitats o d'esdeveniments més o menys identificables a priori. També és, sobretot, un lloc públic que té la vocació de reflectir una situació espai-temps concreta i que s'obre simultàniament a la seva pròpia memòria (pensar, és recordar) i a les seves potencialitats (pensar, és projectar-se). Així mateix, el parc és una màquina que serveix per viatjar dins del temps de cadascú i dins del temps col·lectiu. Una metàfora topogràfica vasta, generosa i concreta del palimsest i de l'hipertext en què viuen i es fabriquen

tant les persones com els col·lectius. Un territori de recreació on l'art de la memòria i el d'esperar s'informen mútuament.

La part de l'ombra

A Nou Barris, les arestes, els volums, els plecs i els glacis del parc s'estiren, s'orienten o es corben segons les forces i les funcions que regeixen la trama urbana de l'entorn, les diferents infraestructures que voregen o travessen el seu territori i els equipaments (dipòsit de retenció, per exemple) que s'inclouen en les seves profunditats. No obstant això, tota aquesta topografia artificial, tota aquesta dansa de pendents i terraplens, ens parla de la matèria urbana que el parc amalgama, del desordre de parets, barraques, aparcaments en terres ermes, ban-

cals i hortets. Les poques fotografies que he vist d'aquest lloc abans de les obres mostren l'encant fràgil dels barris desfigurats per la ubiqüitat automobilística, un desordre cubista de murs de contenció plens de grafitis, de plaques d'asfalt o de pols, una cascada, una escalada de clots i llocs en descomposició.

Algunes cases, un mur decrepit, un o dos arbres torçats que emergeixen al límit oest del parc (una vegada travessat el passeig de Fabra i Puig) difonen una mica més aquest cert ambient i aquesta provisionalitat. En certa manera, es pot pensar que hem accelerat un procés entròpic mitjançant la seva escultura. Els murs de contenció han cedit, els enclavaments i els bancals s'han enfonsat, el pendent, l'obliqüitat i els glacis són els successors de l'ègloga d'angles rectes,

la rampa ho és de l'escala, i les grans superfícies de tons pastel han substituït els contrastos entre nius d'ombres i franges de sol. Aquest partit pres per l'atenuació dels contrastos i l'allisament escultural planteja una qüestió: la de la 'part de l'ombra' en aquest parc, en què sembla que totes les superfícies, seguint l'exemple de les vinyes, estiguin a la vista. Tot i que els moviments del sol permeten que els usuaris del parc controlin la seva exposició a la vista dels altres vianants, elegir-ne l'angle i el grau, és evident que no són prou pronunciats per protegir, per ells mateixos, contra la vigilància dels habitants del barri, penjats ben amunt en els edificis propers ni, sobretot, contra la inquisició del sol mediterrani: "Midi, ses fauves, ses famines..." (Saint John Perse). I què? La funció d'aquests parcs no és constituir la retrobada de la terra i del cel en un entorn en què sigui possible estar cobert i descobert? O és que l'imaginari dels parcs no resideix en gran manera dins d'aquests jocs d'ombra i llum?: filtres, penombres, contrastos, en les porositats canviants, en les projeccions tremoloses del dosser sobre l'asfalt, la sorra, la gespa o la terra batuda, en aquesta fotosíntesi pública, en aquesta espessor difusa que els arbres (aïllats, alineats, sembrats o concentrats) construeixen i perfumen?

Elucubracions

A Nou Barris, hem vist aquesta espessor, l'hem buscada en l'arquitectura del sol, en una infraestructura topogràfica netament cisellada, i és ella la que,

en realitat, produeix els efectes accelerats de frontera, de distància o de profunditat, com en l'oasi escultural que passa per sobre de les restes aqüeducte, una mena de giardino segreto encaixonat des d'on sembla que la ciutat sorollosa s'hagi evaporat momentàniament. En aquest punt crític de la memòria del lloc (el seu centre de gravetat o el seu punt d'escapada vers la quarta dimensió), tots els ingredients del parc es llancen els uns dins dels altres com si es tractés d'un precipitat: el mirall d'aigua, els glacis, l'aqüeducte i el mosaic dels pontons que reflecteixen l'imaginari geomètric del pla d'unió. De tota manera, la "reacció poètica" d'aquest "parc en abisme" també li deu molt, em sembla a mi, al gran ram de pins (heretats del lloc) al qual està unit, alguns elements del qual punxen la superfície dels pontons. Recordo el plaer que vam sentir quan vam passar per aquest bosquet per arribar al llac. Una nena ballava saltant d'una illa a l'altra de l'arxipèlag de lames de fusta. És un bon lloc per asseure's i pensar. El meu pensament se centra, com deu suposar, en la relació entre dues espessors: la del sòl (la topografia) i la dels arbres. Llevat d'un o dos llocs, entre els quals hi ha aquell en què m'he instal·lat per pensar, recordo poc els arbres del parc. Recordo bé uns quants arbrets joves, i potser els jardiniers estaven plantant gespa durant la nostra visita. Ara bé, davant el sol abrusador que feia aquell dia a Barcelona, no recordo cap arbre ni bosquet que, amb la seva ombra, definís un raconet, un refugi provisional. Potser no vaig parar-hi prou atenció? Aquests arbres que veig a les imatges dels projectes, potser encara eren arbrets? Quan estudio aquestes imatges de síntesi publicades en el catàleg

municipal, entenc, retroactivament, que els arbres previstos són molt nombrosos (gairebé 2.000, de 30 espècies diferents) i que s'associen sistemàticament a les superfícies amb gespa, que poden adoptar tres formes diferents: grans terraplens lleugerament inclinats o distribuïts en graons (com els dos grans teatres verds situats a banda i banda del Passeig, que baixen fins als llacs respectius); línies trencades que mosseguen els espais per a viants, o petits illots triangulars que afloren al bell mig de les platges minerals pavimentades amb diversos materials. A l'altra banda d'aquests llacs hi ha les úniques superfícies on la topografia del parc assoleix el repòs del pla: els paraments de ceràmica vermella (o de ceràmica blava) indiquen i destaquen els talussos o els glacis més pronunciats, que, aixecant tota aquesta geometria, creen els horitzons del passeig.

El resultat d'aquests angles marcats, gairebé ofensius, i d'aquests contrastos forts de colors, de textures i de materials, és l'acceleració del modelatge i dels moviments del sòl i accentua, mitjançant una mena d'ombra o de bossa tridimensional, la topografia real del parc. Si hi torno a pensar, tinc la sensació de veure una mena de baix relleu sobre el qual algú ha projectat, geomètricament, els relleus accidentats d'aquest saltus mediterrani al qual està Barcelona adossada. Com els arbres, arribats a una certa maduresa, vindran a complicar i completar aquest dispositiu? La seva elecció, el seu aspecte i la seva distribució, tindran l'efecte d'exacerbar una mica més el model·lat del lloc, com les línies de xiprers o d'àlbers que veig a les imatges del projecte? O, al contrari, intentaran tergiversar i desbordar-ne la lectura,

superposant-hi un altre mapa? Hi ha paisatges com aquests, on el cap i les espatlles sembla que flotin en un món una mica diferent del que tenim als peus. És d'aquesta torsió i d'aquesta dansa que ens parlen els rams de diapasos - palmes que projecten a terra els seus quadrats d'ombres diàfanes?. A través d'ells - mans aixecades de l'arquitectura moderna replantades en el país dels vanos i de les castanyoles- es podria dir que l'arquitectura del sòl és la que intenta prendre l'aire i posar marques en l'atmosfera mentre espera que el pla del parc arrel·li. I és que és així: els parcs i els jardins són una mica com els plànols que creixen cap el cel. A Nou Barris, en aquesta atmosfera d'obra a punt d'acabar-se fotografiada per un sol que és al zènit de la seva trajectòria, vaig tenir el sentiment d'assistir a aquest "enlairament" en el moment crític en què l'arbre pren el relleu del sòl, i tenir-ne'n cura continua l'arquitectura. Visitar un parc en aquest moment és com passejar-se per la imaginació d'aquestes plànols "a la Nolli" que representen l'arquitectura d'una ciutat i dels seus monuments tallats "a mida" en la tinta de la seva matèria física i domèstica. De tota manera, a diferència de les ciutats i dels edificis, els parcs públics conserven quelcom d'aquest moment, d'aquesta incompleció que la imaginació pot sobreconstruir a la seva manera. A l'avantguarda de la metròpoli suburbana, és a Espanya, a Catalunya, a Xauxa, on fornim els nostres castells. A uns 6.000 km de Nou Barris (ja que és a casa meva, a Ithaca, Nova York, on acabo aquest text) el meu pensament divaga sota la remor d'aquests arbres que no recordo: quin playground oferirà el Parc Central als Barons Perchés del segle XXI?

Bàscula

Per acabar, em falta remarcar que el lloc on em vaig aturar (el llac de l'aqüeducte), està situat a l'altra banda del Passeig de Fabra i Puig, el qual constitueix una veritable frontissa en l'imaginari del Parc Central. Igual que a Nova York, les xarxes de la ciutat penetren en el parc, però mentre que en el cas d'Olmsted els cotxes circulen per les entranyes del paisatge, el Passeig, forma una mena de cresta que distingeix dos vessants o dos espais-temps en el mateix si del parc central, el de l'urbs naixent a l'est i el del suburbi a l'oest. Des del llac de l'aqüeducte fins al bell i jove palmerar que va a cercar el paisatge dels turons llunyans, més enllà de la Ronda de Dalt (allà sí que hi recordo arbres), hi ha com un aire diferent que es percep i es respira: el dels afores que la ciutat encara no ha colonitzat completament. Des de dalt, es veu bé, com en somni, que aquestes llunyanies, amb els arbres del palmerar, amb la brisa de la garriga, podrien regalimar vers l'acròpoli i fins als claustres del Mental.